

نقش سنت و باور در تغییرات کالبدی بازسازی مسکن پس از زلزله ۱۳۸۴ جزیره قشم روستای گورزین*

علیرضا فلاحی^۱، هاله مهدی پور^{۲*}

^۱ کارشناس ارشد بازسازی پس از سانحه، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
^۲ دانشیار گروه پژوهشی بازسازی پس از سانحه، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
(تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۵/۱۸، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۳/۱۱/۱۳)

چکیده

در پی زمین لرزه آذرماه سال ۱۳۸۴ جزیره قشم واقع در استان هرمزگان، برنامه بازسازی روستاهای آسیب دیده همانند برنامه های پیشین بازسازی کشور در دستور کار قرار گرفت. این در حالیست که سنت و باور مردم منطقه عمدتاً اهل تسنن بوده و بر نحوه زندگی آنان نیز غالب می باشد. در مقاله ی حاضر، ابتدا تاثیر فرهنگ و سنت مردم منطقه در مسکن پیش از زلزله بررسی می شود و سپس تغییرات کالبدی مردم بر اساس فرهنگ و سنت هایشان که پس از زلزله اعمال نمودند، عنوان می گردد. روش این پژوهش مبتنی بر استفاده از رویکرد کیفی تحلیل محتوا بوده و از ابزارهای مشاهده میدانی، مصاحبه عمیق با مسئولین دولتی، محلی و مردم آسیب دیده و نیز بررسی اسناد مرتبط با بازسازی پس از زلزله قشم مانند مستندنگاری از طریق گزارش و عکس برداری استفاده شده است. برای تحلیل داده ها، کدگذاری و مقوله بندی داده های حاصل صورت گرفته و بر اساس سلسله مراتب اولویت های تحقیق برگزیده می شوند. مقاله نتیجه می گیرد که در بازسازی مسکن به ویژگی های فرهنگی مردم بسیار اندک توجه شده است. این در حالیست که نقش فرهنگ، سنت و باور جز لاینفک روستاهای منطقه خصوصاً روستای گورزین در ابعاد کالبدی و غیرکالبدی بوده و در اثر نادیده گرفتن این موضوع مهم، مسکن بازسازی شده دچار تغییرات کالبدی بر اساس اعتقادات و فرهنگ مردم توسط خودشان گردیده است.

واژه های کلیدی

بازسازی، سنت و باور، مسکن، روستای گورزین.

^۱ این مقاله برگرفته از پایان نامه ی کارشناسی ارشد نگارنده دوم تحت عنوان " نقش سنت و باورها در بازسازی پس از سانحه (نمونه موردی زلزله سال ۱۳۸۴ جزیره قشم، روستای گورزین) " است که در شهریور ۱۳۹۳ در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، گروه پژوهشی بازسازی پس از سانحه دفاع شده است.

^{**} نویسنده مسئول: تلفن: ۰۹۱۷۳۶۸۵۱۳۲، شماره: ۰۷۶-۳۳۳۵۳۱۸۶، E-mail: Haleh_Mehdipour@yahoo.com.

مقدمه

آن در مواردی همانند معماری، مذهب، نوع زندگی اجتماعی و روابط اقتصادی تحت تاثیر این کشورها می باشد. متأسفانه با وجود این که بخش های نسبتاً وسیعی از جنوب و جنوب شرق کشور دارای شرایط فرهنگی و حتی اقلیمی مشابهی هستند، اما تجربیات مدون کافی در ارتباط با مسکن پس از سانحه وجود ندارد. توجه به این نکته ضروری است که از دیدگاه مداخلات فرهنگی و اجتماعی در بازسازی، باید باور و سنت های محلی در نظر گرفته شود چرا که هر تصمیم گیری می تواند تأثیر به سزایی در جامعه آسیب دیده بگذارد و حتی منجر به یک آسیب فرهنگی نیز بشود (Jigyasu¹, 2013, 17). در مقاله ی حاضر، ابتدا به مرور ادبیات تخصصی، مفاهیم فرهنگ و باور در بازسازی و ارتباط آن با مسکن مردم بومی منطقه پرداخته شده و پس از آن روند تغییرات کالبدی مسکن بازسازی شده دولتی، توسط مردم روستای گورزین، مورد بررسی قرار گرفته است و پس از شناخت کلی منطقه روستای گورزین و انجام مطالعات میدانی، تغییرات کالبدی تجزیه و تحلیل و در نهایت نتایج حاصل جمع بندی می شوند.

سوانح طبیعی خصوصاً زلزله از دیر باز تا کنون در مواجهه با سکونتگاه های انسانی در کشور ایران، زندگی انسان ها را تحت تاثیر خود قرار داده اند. غالباً پس از بروز زلزله، سازمان های داخلی و بین المللی جهت بازسازی کالبدی وارد منطقه آسیب دیده می شوند. اگرچه مقولات بازسازی، بر توجه به ویژگی های قابل لمس و غیر قابل لمس بسیار تاکید کرده است، اما در عمل تاثیر نامحسوس فرهنگی و سنت ها در روند تامین مسکن پس از سانحه در بیشتر موارد نادیده گرفته می شوند.

زمین لرزه ی ۱۳۸۴ جزیره قشم با وجود این که در مقایسه با سوانح مشابه، مانند زلزله ی بم، خسارات و تلفات بسیار کمتری متحمل شد، اما به دلیل شرایط و موقعیت خاص منطقه، نکات ظریف و نهفته ای در برداشت و در روند بازسازی اثرات این ویژگی های نامحسوس اما تعیین کننده، مانند سنت و باورها، در تغییرات کالبدی مسکن عیان شدند. این جزیره در مجاور کشورهای عرب حوزه خلیج فارس قرار دارد و تقریباً تمام مردم روستاهای آسیب دیده در این زلزله مسلمانان اهل تسنن هستند که ساکنین

مرور ادبیات تخصصی

و همه ی جوامع گویش ها، عقیده و باور و آداب و رسوم دارند که بین تمام اعضای آن جامعه مشترک و با جوامع دیگر متفاوت است و همین عناصر باعث تفاوت آنها از جامعه ای دیگر می شود. یکی از راه های مهمی که برای شناسایی تفاوت فرهنگی جوامع وجود دارد، ساختمان ها و روش های استفاده از آنهاست. مسکن نشانه ی مشخصی است از روش هایی که مردم فضاها را بر اساس نیازشان استفاده می کنند. به عنوان مثال، می توان به درجه ی حریمت یا امنیتی که خانه فراهم می کند، تعداد نفرات ساکن در آنها، ارتباطات محلی و مسئولیتشان نسبت به یکدیگر و دیگر موارد اشاره نمود (Aysan and Oliver, 1987, 10).

نقش سنت و باورها در زمینه بازسازی نه تنها شامل میراث ملموس و ناملموس جامعه آسیب دیده می باشد، بلکه با روش زندگی و ساختار اجتماعی یک جامعه نیز پیوند عمیقی دارد (Westrik⁶ and Neuerburg⁷, 2010, 1). آيسان و دیویس^۸ (۱۳۸۵، ۱۶) اذعان می دارند که هنگام سانحه هشت بخش جامعه به صورت محسوس و نامحسوس آسیب می بینند که در بخش بناها علاوه بر موارد سازه ای و معماری که قابل رویت هستند، موارد نامحسوس مانند روابط اجتماعی، باورها و خاطرات ذهنی نیز در بازسازی باید در نظر گرفته شود. در واقع، سانحه نه تنها به مسکن و شهر بلکه به خانه و جامعه آسیب می زند و خسارت هایی وارد می کند. اما باید این موضوع را در نظر داشت که شهر تنها از ساختمان ها تشکیل نشده است و بلکه شامل مردم نیز می باشد

در ارتباط با موضوع مقاله ی حاضر پژوهش های متعددی در سطح جهان و در مناطق با آداب و رسوم متفاوت انجام گرفته و نتایج ارزشمندی حاصل شده است. راپاپورت^۲ (۱۲، ۱۳۶۶)، فرهنگ را به مجموعه ی ارزش ها و عقاید مردمی که ایده آل های آنها در یک جهان بینی شکل گرفته است، اطلاق می کند که در پرتو آن، یک مجتمع زیستی در اثر تصمیمات و فعالیت های افراد مختلف شکل گرفته است. همچنین در فرهنگ معنی خویشاوندی، نوع حریم، سازماندهی فضاها، رفتارها در طی زمان، آداب و تعاملات متفاوت می باشد که در برگیرنده ارزش، باور، اندیشه، دانش، دین، آداب و سنت ها و دیگر فرآورده های ذهنی آن جامعه است (راپاپورت، ۱۹۶۹؛ پوردیهیمی، ۱۳۹۰، ۷). آيسان^۳ و الیور^۴ (۱۹۸۷، ۱۲ و ۵) در مقاله ی خانه سازی و فرهنگ به بسط این موضوع نیز پرداخته است و توجه به مواردی از جمله فرهنگ، مذهب، قومیت، اعتقاد، باورها و ارزش های مردم آسیب دیده در تمام مراحل بازسازی را امری مهم و حیاتی می داند. همچنین وی بر روابط خانوادگی و طایفه ای تاکید بسیاری داشته و از نظراو، اثرات این امر باعث پیچیده تر شدن بازتوانی منطقه می گردد. همچنین فیلیپس^۵ (۱۰۲، ۱۹۹۳)، در ارتباط با این موضوع اذعان داشته است که تفاوت فرهنگ در یک منطقه و کشور باعث می شود برخی گروه ها به دلیل درک کمتر از سنت ها و اعتقاداتشان در معرض خطرات و آسیب پذیری بیشتری باشند.

فرهنگ بیان احساسات و عقیده های بشر در جامعه است

پس از آن مقوله اصلی فرهنگ و سنت موثر در کالبد روستای گورزین، استخراج گردید و از طریق کدهای حاصل از مصاحبه و برداشت‌های میدانی روستای گورزین به سه زیرمقوله با عنوان‌های محرمیت و مشرفیت، همکاری و مهمان نوازی، مذهب و پاکیزگی، حاصل شده است.

از آنجایی که روستای مورد مطالعه به عنوان نمونه‌ای از منطقه باید ویژگی‌هایی جامع و قابل تعمیم به کل مجموعه را داشته باشد؛ فاکتورهایی جهت غربال روستاها در نظر گرفته شد تا ضمن کاهش تعداد روستاهای محدوده‌ی مورد بررسی، نتایج حاصل قابلیت تعمیم به کل محدوده را داشته باشند. لذا روستای گورزین با مشخصات زیر به عنوان نمونه جامع مورد بررسی دقیق قرار گرفت: (۱) میزان تخریب روستا در اثر زلزله آذر ماه ۱۳۸۴ جزیره قشم، (۲) شیوه استقرار و مکان‌گزینی روستای آسیب دیده، (۳) جابه‌جایی روستا در بازسازی پس از زلزله و (۴) به وجود آمدن بافت‌های مختلف پس از بازسازی.

علاوه بر این در پژوهش حاضر، برای انتخاب نمونه خانه‌ها از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی^{۳۱} استفاده شد. بدین صورت که در ابتدا خانوارهای موجود در روستا را بر اساس محل اسکان (بافت قدیم، شهرک جدید، گورزین بالا و اسکان اضطراری)، نوع معیشت، تعداد همسران و جمعیت اهالی خانه‌ها به دسته‌های معینی تقسیم و شماره‌گذاری شده و از میان دسته‌ها به تناسب فراوانیشان ۱۱ نمونه انتخاب گردید. سپس ضمن برداشت میدانی، کروکی و عکسبرداری، با اهالی و ساکنین خانه‌های مزبور نیز مصاحبه‌های عمیق در قالب پرسش‌های از پیش آماده شده در زمینه صحبت با ساکنین انجام گرفت. در نهایت پاسخ‌های حاصل را کدگذاری کرده و زیرمقولات استخراج گردید (نمودار ۱).

همچنین در هر نمونه انتخابی از بافت جدید (شهرک)، در صورتی که خانه‌ی پیش از زلزله آنها در بافت قدیمی روستا قابل برداشت

نمودار ۱- تحلیل محتوای کیفی مقاله.

(Oliver, 1978, 126). بنابراین خانه در پاسخ به ویژگی‌های فرهنگی، سنتی شکل می‌گیرد و نباید صرفاً یک کالبد تلقی شود. همچنین زمانی که یک جامعه با پیوند قومیتی و طایفه‌ای دچار سانحه شود، این موضوع خود را به صورت آشکاری نمایان می‌نماید. به عنوان مثال روستاها، نسبت به جوامع با پیوندهای کمتر فرهنگی مسائل را بهتر در خود حل و فصل می‌کنند. اما گاه ممکن است عواملی در برخورد نامتناسب نیروهای خارجی با نیروهای داخلی، جامعه را تهدید کند که از جمله این عوامل می‌توان به اقلیت قومی، وضعیت اجتماعی و فرهنگی و استفاده از خدمات اشاره کرد (Norris⁹ and Alegria¹⁰, 2008, 18; Chen et al., 2003, 159). علاوه بر این در شناخت منطقه‌ی آسیب دیده به برخی سوالات باید پاسخ داد. به عنوان مثال فرهنگ، جهان بینی و ارزش‌های محلی چه می‌باشند و چگونه بیان می‌شوند؟ یا خطرات فاجعه به وجود آمده در بیان فرهنگ و باورهای محلی چگونه در برنامه‌های بازسازی خود را نشان می‌دهند؟

میری و شاکری زاده (۱۳۹۰) نیز به بررسی بازسازی مسکن روستاهای جنگزده خوزستان پرداخته و نکات مهم این تجربه‌ها را از منظر فرهنگ محلی استخراج کرده‌اند که به اختصار می‌توان به برخی از آنها اشاره نمود: (۱) شیوه‌های معیشتی روستاییان، اقوام و تیره‌های گوناگون در محدوده مشخص، عامل‌های تعیین‌کننده شکل‌گیری بافت روستاها می‌باشد. (۲) قابل تفکیک بودن فضاها در مسکن روستاها، متناسب با شیوه زندگی آنها می‌باشد. (۳) بازسازی بدون درک مفهوم خانه و تعریف خانواده در فرهنگ مردم، اتلاف زمان و سرمایه است. (۴) تصور کلی خانه از الگوی ذهنی مردم در ارتباط با خانه، ریشه در فرهنگ، آداب و سنن آنها دارد. علاوه بر موارد مزبور مسکن روستایی، دارای عملکرد اقتصادی مهم و نقشی کلیدی در معیشت بوده و مکانی برای تولید و ذخیره محصولات مرتبط با کار افراد خانه و همچنین نگهداری حیوانات می‌باشد. لذا می‌توان اذعان داشت که طراحی مسکن، به ویژه در مناطق روستایی فرآیندی از فعالیت‌های اجتماعی و رفتاری استفاده‌کنندگان آن می‌باشد.

چارچوب نظری و روش تحقیق

بررسی متون تخصصی مرتبط نشان می‌دهد که ضمن اتخاذ رویکرد کیفی، می‌توان از طریق روش اکتشافی و ذهن‌کاوی ساکنین روستای مورد مطالعه به بررسی مسکن‌های بازسازی شده، دست یافت. همچنین این روش برای تفسیر ذهنی محتوایی اطلاعات حاصل از مصاحبه و مشاهدات دقیق در فضاها مسکونی تغییر یافته، از طریق طبقه‌بندی، کدبندی و تم‌سازی، مناسب می‌باشد. از این مسیر می‌توان اصالت و حقیقت داده‌ها را به گونه ذهنی، اما با روشی علمی تفسیر نمود (Kondracki¹² et al., 2002, 225). نتایج حاصل از مصاحبه‌های عمیق حاکی از آن است که روستاییان به تغییرات کالبدی مسکن توسط خودشان پس از زلزله بر اساس نیازهایشان اشاره‌های بسیاری داشتند، که تم این پژوهش را شامل می‌شود.

تغییرات و تحولاتی نسبت به سایر مناطق ایران شود. واضح است که فضاها برطرف‌کننده‌ی نیازهای اهالی ساکن در آن می‌باشند و ساکنین براساس نیازهای مذهبی، فرهنگی و اساسی خود فضاها را تعریف می‌کنند. بنابراین نحوه‌ی ورود به بنا، مسیرهای حرکتی موجود، روابط فضاها داخلی با یکدیگر و با فضاها بیرونی و همچنین با محیط بیرون و دیگر فضاها باید شناخته شوند. این موضوع را باید در نظر داشت که بسیاری از باورها و اعتقادات در اثرگذاری بر روی یک فضا مشترک می‌باشند و در کنار هم باعث به وجود آمدن آن می‌شوند (تصویر ۲).

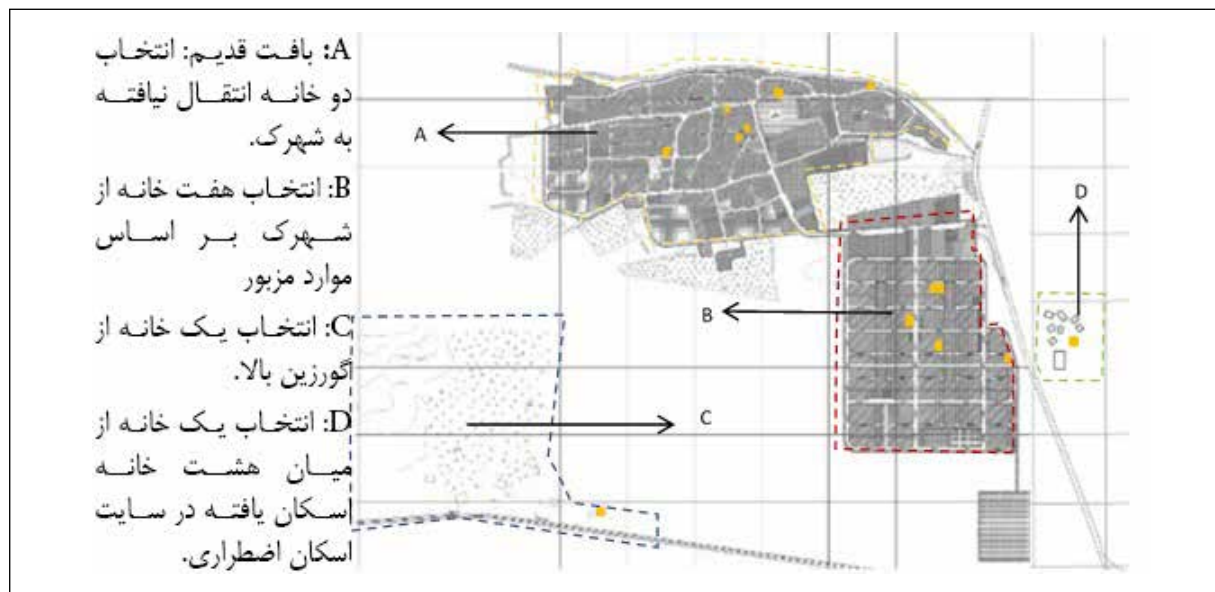
زلزله ۱۳۸۴ جزیره قشم و روستای بازسازی شده گورزین

در آذرماه سال ۱۳۸۴ زمین لرزه‌ای با قدرت ۵/۹ ریشتر جزیره قشم را لرزاند. مرکز این زمین لرزه در قسمت‌های میانی جزیره بوده و زونی با کشیدگی تقریبی شمال شرق - جنوب غرب (که از جنوب غرب روستای گورزین تا شمال شرق آن می‌گذرد)، را تحت تاثیر قرار داد (اداره کل حوادث و سوانح غیرمترقبه استان هرمزگان، ۱۳۸۴). در این میان، بیشترین خسارات به روستای ۱۸۵ خانواری تنبان و روستای ۲۴۰ خانواری گورزین وارد آمد. روستای گورزین یکی از روستاهای بخش شهاب شهرستان قشم می‌باشد که در فاصله‌ی ۶۰

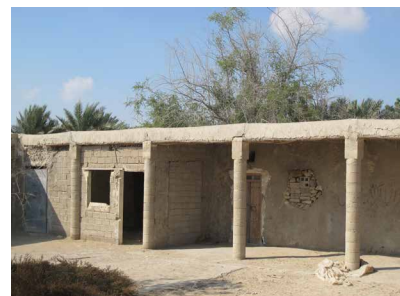
بوده باشد، آن مسکن نیز جهت تحلیل روشن‌تر نیز به وسیله عکسبرداری و انجام کروکی مستند گردیده است. در ادامه به تحلیل عمیق یکی از مسکن‌های بازسازی شده در بافت جدید که مسکن آنها در بافت قدیم نیز باقی مانده، پرداخته خواهد شد. در تصویر ۱، بافت‌های موجود روستای گورزین پس از سانحه مشخص شده‌اند. در این میان به منظور حصول اطمینان از صحت تعداد نمونه‌های انتخابی، از اشباع نظری^{۱۴} بهره گرفته شد. طبق این نظریه، وضعیتی از تعداد نمونه‌ها می‌باشد که داده بیش‌تری یافت نمی‌شود که پژوهشگر از طریق آنها بتواند مقولات را گسترش دهد (Glaser^{۱۵} and Strauss^{۱۶}, 1967). در این حالت نگارندگان داده‌های مشابه را بارها و بارها در مسکن‌های برداشت شده روستای گورزین مشاهده نمودند و روایی و پایایی روش کار تا حدود زیادی مسجل گردید.

شناخت مسکن روستایی قشم

جزیره قشم، پهناورترین جزیره خلیج فارس است که در دهانه تنگه هرمز قرار دارد. خلیج فارس از دیرباز تاکنون محل رفت و آمد، گذر، اختلاط و ارتباط اقوام مختلف دریانورد، تاجران، نظامیان و توریست‌هایی بوده است که آداب، سنن، زبان، اندیشه و مذهب‌های گوناگونی داشته‌اند. همین امر باعث شده است که فرهنگ، فولکور، زبان و عقاید مردم این منطقه دستخوش

تصویر ۱- نمونه‌های برداشت شده از بافت‌های روستای گورزین پس از زلزله.

تصویر ۲- خانه، سردر بومی مسجد در روستاهای جزیره قشم.

افراد خانواده و میزان تخریب خانه‌ها، صورت گرفت. پس از گذر از دو مرحله‌ی پیشین، یعنی اسکان اضطراری و موقت، بازسازی برای اسکان دائم آغاز گردید. بنیاد مسکن هرمزگان به عنوان متولی امر بازسازی مسکن در مناطق زلزله‌زده حضور داشت و در حدود ۴ الی ۵ نمونه نقشه‌ی خانه با مترهای ۶۰ الی ۱۱۰ مترمربعی، در اختیار مردم قرار داد تا هر خانواده پلان مورد نظر خود را انتخاب کند. نکته‌ی قابل توجه این است که تقریباً هیچ کدام از مردم خانه‌ی خود را طبق این نقشه‌ها تکمیل نکردند و خودشان فضاهای درونی را بر اساس نیازهای روزانه و شیوه‌ی زندگی‌شان تقسیم‌بندی نمودند.

بررسی مسکن منتخب

اگرچه نمونه‌های مسکن متعددی در پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند، لیکن به دلیل رعایت اختصار در این مقاله صرفاً به یک نمونه کامل اشاره می‌شود. در این بخش ابتدا، مسکن را قبل از وقوع زلزله و پس از بازسازی بررسی نموده، در نهایت این دو مسکن را با یکدیگر مقایسه و نتایج حاصل جمع‌بندی خواهند شد.

الف) پیش از زلزله

پیش از زلزله، این خانوارها با یکدیگر و در دو خانه‌ی مجاور هم زندگی می‌کردند^{۸۱}. فضاهای مورد نیاز و زیستی آنها در جبهه‌های مختلف حیاط پراکنده و هردو خانه از طریق سکوی در حیاط به یکدیگر متصل شده بودند. همچنین به علت جلوگیری از ورود بوی غذاها به فضای داخلی در خانه‌ی قدیمی آشپزخانه دور از اتاق‌ها قرار داشته‌است (تصویر ۴). علاوه بر این، سرویس بهداشتی در خانه‌های قدیمی مجزا از اتاق‌ها بوده در حالی

کیلومتری از شهر قشم و در وسط جزیره واقع شده است. این روستا نیز جزء دهستان صلخ به مرکزیت روستای طبل می‌باشد (تصویر ۳).

چالش‌های مراحل تامین سرپناه

اسکان اضطراری

پس از وقوع زلزله و امداد و نجات اولیه، بر اساس جمعیت هر خانواده، چادرهایی توسط هلال احمر، توزیع شد. در این راستا، موضوع چند همسری بودن هر خانواده نیز مورد توجه قرار گرفته و بر اساس تعداد همسران به آنها چادر ارائه گردید. همچنین، مامورین هلال احمر و دیگر سازمان‌ها، هماهنگی‌های لازم را با رهبران محلی به عمل آورده بودند و رهبران محلی با شناخت جامع و کاملی که از روستای خودشان داشتند به توزیع کمک‌ها می‌پرداختند. در این میان افراد خودشان چادرها را به گونه‌ای برپا کردند که یک فضای خصوصی میان چادرهای اقوام با وابستگی نزدیک، که قبل از زلزله هم به صورت گسترده با یکدیگر زندگی می‌کردند، ایجاد شود. عده‌ای دیگر دارای نخلستان‌هایی بودند که برای حفظ حریمت بیش‌تر خانواده‌هایشان به بافت مغ^{۱۶} پناه برده و در آنجا کپرهایی برپا کردند.

اسکان موقت و دائم

تامین اسکان موقت در بسیاری موارد بردوش ساکنین قرار داده شد. در بعضی از روستاها که تخریب کمتری داشتند، مردم در خانه‌های قبلی خود در مدت دو سالی که مسکن بازسازی شده و نوساز به آنها تحویل گردید باقی ماندند. البته اسکان موقت هر روستا و خانواده بر اساس شرایطشان مانند سن، وضعیت مالی، تعداد

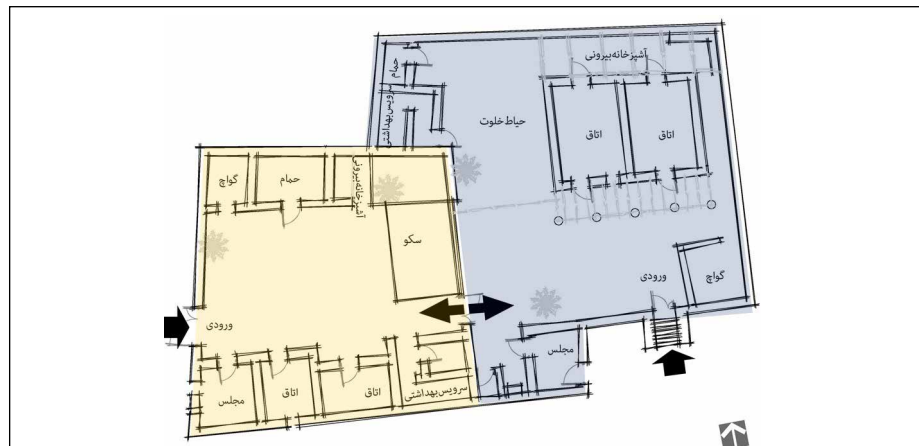
تصویر ۳- موقعیت روستای گورزین در تقسیمات سیاسی کشور.

تصویر الف-۴

تصویر ب-۴

تصویر ۴- پلان و تصاویر خانه در بافت قدیم روستای گورزین.

آن اشاره نمود، حفظ تعدد ورودی‌ها که از خصلت‌های همکاری و اهمیت به صلح ارحام مردم این روستاست، می‌باشد.

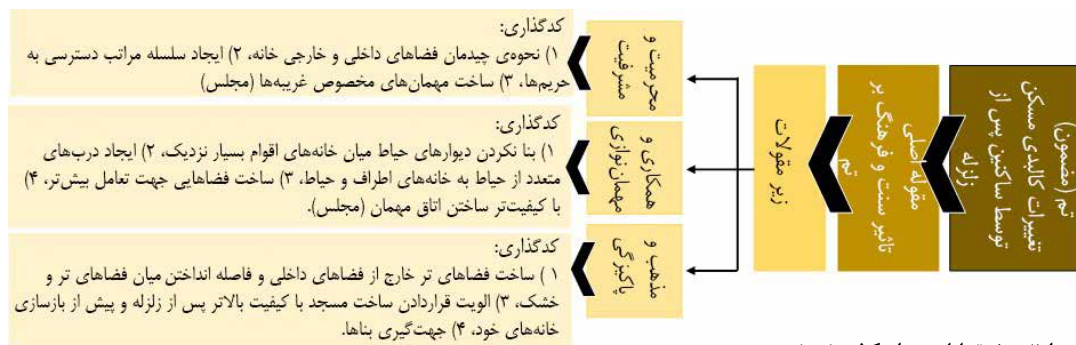
تحلیل داده‌ها

پس از نمونه‌گیری، مشاهدات و برداشت‌های میدانی، مصاحبه عمیق با مسئولین، رهبران مذهبی و مردم ساخته دیده روستای گورزین باید براساس موضوع پژوهش یک واحد تحلیل، تعیین می‌گردید. هولستی (۱۳۷۳)، واحد معنا (واحد تحلیل) را در تجزیه و تحلیل کیفی به پنج دسته عمده: (۱) کلمه یا نماد، (۲) تم (مضمون)، (۳) کاراکتر (شخصیت)، (۴) پاراگراف و (۵) آیتم یا عنوان، تقسیم نموده است. این موضوع نیز قابل ذکر می‌باشد که واحد معنا در تحلیل محتوای کیفی معمولاً مضمون می‌باشد (معروفی و یوسف‌زاده، ۱۳۸۸). در این پژوهش نیز براساس نوع موضوع، واحد تحلیل بازسازی روستای گورزین، مضمون می‌باشد و این مضمون، تغییرات کالبدی مسکن توسط ساکنین پس از زلزله، را در بر می‌گیرد. همانطور که در بررسی مسکن ذکر شد، کدهای استخراجی به سه زیرمقوله تقسیم بندی گردید. زیرمقولات نیز خود زیر مجموعه یک مقوله اصلی تأثیر فرهنگ و سنت بر این تغییرات کالبدی که مردم روستای گورزین بر خانه‌هایشان داده‌اند، می‌شود (نمودار ۲). پس از استخراج کدها، سه زیرمقوله انتخاب و به بسط این مقولات و کدها به طور دقیق‌تر پرداخته شد.

که این فضا در خانه‌های جدید وارد فضای داخلی شده است و مجدداً خود افراد یک سرویس بهداشتی در خارج از فضای داخلی جهت استفاده روزمره اضافه نموده‌اند. به علت روش وضو گرفتن اهل سنت در حیاط خانه‌ها حوضی وجود دارد که معمولاً در حریم حیاط خصوصی ساخته می‌شود. البته عموماً حوضی هم برای مهمان‌ها در کنار سرویس بهداشتی مهمان که غالباً در فضای باز عمومی می‌باشد، قرار می‌دهند.

ب) پس از زلزله

پس از زلزله، اهالی خانه دو زمین در مجاورت هم انتخاب و خانه‌های خود را بنا نموده‌اند. این خانه‌ها از نظر سلسله مراتب ارتباطی شبیه به خانه‌های روستای قدیمی آنها می‌باشند، اما چیدمان فضایی داخل هر خانه متفاوت است و براساس سلیقه هر یک از آنان ساخته شده‌اند. پیش از زلزله، سکو محل تقاطع و اشتراک خانه‌های مسکونی صاحبخانه و پسرش بود. اما اکنون دیواری کوتاه (در حدود ۸۰ سانتی‌متر) خانه‌های آنها را جدا کرده است (تصویر ۵). فضاهایی که در خانه‌ی قدیم دور تا دور حیاط چیده شده بودند، اکنون در یک قسمت جمع شده‌اند. پس از مدتی پسر دیگر این خانواده ازدواج کرده و پدرش در حیاط خانه خود برایش خانه‌ای ساخت و فضاهای اولیه‌ی مورد نیاز او را فراهم نمود که باعث کوچک‌تر شدن حیاط گردید و دیگر فضایی برای قرارگیری سون^{۱۱} وجود ندارد و سیستم ارتباطی میان اعضای خانواده را تا حدودی مختل نموده است. نکته دیگری که باید به

نمودار ۲- روند تحلیل محتوای کیفی پژوهش.

تصویر الف-۵

تصویر ب-۵

تصویر ۵- پلان و تصاویر خانه در بافت جدید روستای گورزین.

همچنین وجود مهمان‌خانه برای مهمان‌های غریبه‌تر و ورودی‌هایی که برای صحبت‌های مکرر روزانه و در مدت زمان کم ساخته شده‌اند نیز گواه بر این موضوع است (امینیان، ۱۳۹۰، ۶۰). ساخت مجلس‌هایی^{۴۲} به دور از فضای اصلی خانه پس از هشت سال با وجود کامل نشدن بعضی از قسمت‌های خانه، نشان‌گر میزان تعصب اهالی بر ورود غریبه‌ها به حریم خصوصی خانه است. با این وجود، رعایت مشرفیت و تقسیم‌بندی فضاهای منزل به اندرونی و بیرونی به معنای بی‌احترامی به مهمان نمی‌باشد. بلعکس فضای داخلی و خارجی مجلس را با کیفیت بهتری ساخته‌اند و معمولاً دارای تزئینات بسیاری است. در حالی که اتاق‌های سکونت‌گاهی خودشان پس از بازسازی در بسیاری از موارد به این صورت نمی‌باشد.

زیرمقوله پ) مذهب و پاکیزگی

مسلمانان چه شیعه و چه سنی به طهارت و پاکیزگی اهمیت زیادی می‌دهند. پس از بازسازی اهالی روستای گورزین با وجود آشپزخانه‌ای بزرگ و با امکانات در داخل خانه، آشپزخانه‌ای در فضای خارج را برای آشپزی روزمره ساخته‌اند. زیرا ساکنین علاقه‌ای ندارند که فضای ترو و خشک به هم نزدیک باشند. فضاهای دیگر تر، مانند سرویس بهداشتی و حمام، نیز در فاصله‌ی دور از فضای داخلی بنا و سرویس بهداشتی داخل خانه را به انباری تبدیل کرده‌اند. در واقع در زمان طراحی به ویژگی‌های فرهنگی و باور مردم روستا توجه کاملی نشده و فضاهای ساخته شده توسط ساکنین مورد پذیرش واقع نگشته و سعی در تبدیل فضاهای جدید به فضاهای مورد نیاز خود به سبک پیش از زلزله نموده‌اند.

در این روستا نیز سرانه مسجد به نسب جمعیت آن بالاتر از حد معمول بوده است. علت این امر نیز باور مردمی است که با شنیدن صدای اذان باید بتوان با پای پیاده به مسجد، برای نماز جماعت، رسید. نکته قابل توجه این است که این مساجد زودتر از خانه‌های خود در چهار بافت موجود با کیفیت بالاتر از خانه‌های خود، ساخته و یا بازسازی شده‌اند. در میان مصاحبه عمیق با اهالی روستا، این باور عمیق مردم که در هر مکانی که

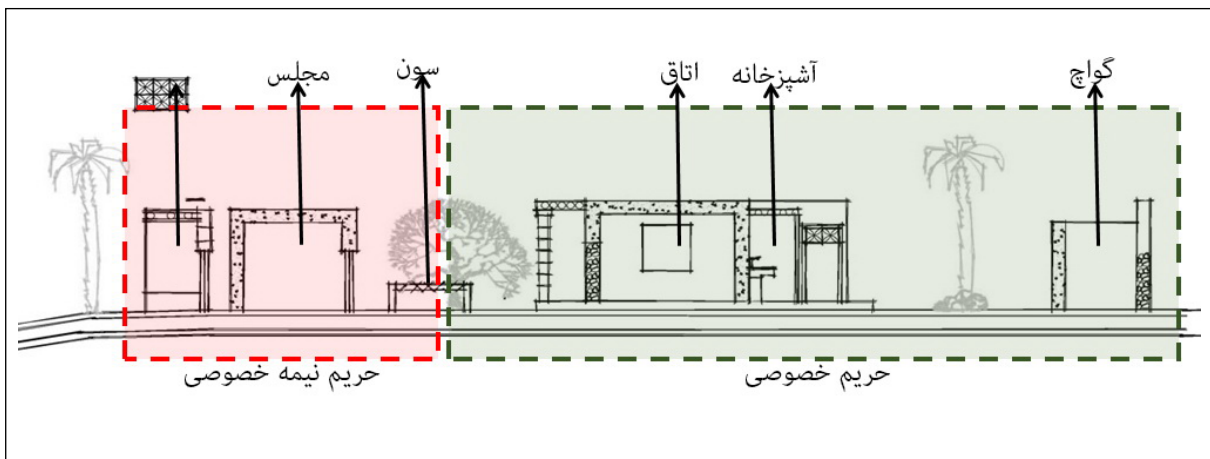
زیرمقوله الف) محرمیت و مشرفیت

اهالی روستا، به دلیل داشتن اعتقادات بالا به محرمیت، چیدمان و کاربری فضاها را به گونه‌ای تغییر دادند که در طول روز فضاهایی که خانم‌های خانه بدان‌ها نیاز دارند از دید نامحرم پنهان بماند^{۴۳}. دسترسی افراد خانه و نظام چیدمان این فضاها بر اساس عملکرد هر یک از اعضا می‌باشد که به عنوان مثال زنان در خانه ارتباطشان میان آشپزخانه، اتاق، حیاط و گواچ^{۴۴} بوده که این حرکت چرخشی در فضا باعث به وجود آمدن نظام جدایی گردیده است. به همین دلیل حیاط خانه خود را پس از بازسازی به دو بخش کلی زیستی-خدماتی و خدماتی-معیشتی تقسیم نموده‌اند^{۴۵} (تصویر ۶).

زیرمقوله ب) همکاری و مهمان‌ناواری

پس از زلزله، اهالی بر اساس سبک زندگی جمعی که از گذشته در روستای گورزین رایج بوده، چیدمان فضاها و روش زندگی خود را ادامه دادند. بر این اساس بسیاری از اهالی پس از بازسازی بدون برپا کردن دیوارهای حیاط، عرصه و عیان‌های کوچکی که به ظاهر مرز دقیقی ندارند، برای خانه‌های خود منظور کرده بودند. به طور کلی افراد هر خانواده سنن اجتماعی روستا را مانند روند جداسازی و مستقل شدن فرزندان پس از سانحه در معماری خود تأثیر داده بودند^{۴۶}. البته این سنت گردهم آمدن به گفته خیلی از اهالی موجب گردید که روند ساماندهی بازسازی را سریع‌تر از حد عادی طی کنند.

همچنین نیاز به ارتباطات خانوادگی و فامیلی (صله ارحام) و همسایه‌ها اعم از زن و مرد باعث به وجود آمدن فضاهایی با دسترسی‌های اضافی در خانه‌های بازسازی شده بود. به عنوان نمونه می‌توان به وجود درب‌های فراوان اشاره نمود که عموماً دو درب به کوچه‌های اطراف و یک الی دو درب دیگر به واحدهای همسایگی مجاور (در صورتی که نسبت فامیلی داشته باشند) دسترسی دارند. پس از بازسازی نیز، افراد خانه‌های خود را به گونه‌ای انتخاب کرده که اقوام مجاور یکدیگر ساکن شوند. سپس درب‌هایی به خانه‌های یکدیگر باز نموده و این گونه ارتباط خود را ادامه داده‌اند.

تصویر ۶- سلسله مراتب فضایی ایجاد شده توسط ساکنین.

طراحی شده توسط مهندسین بنیاد مسکن، این محرمیت بسیار کاهش پیدا کرده بود که با ایجاد تغییراتی ساکنین آن را نزدیک به اعتقادات مذهبی خود نسبت به حجاب و محرمیت کرده‌اند. با این حال، اهالی خانه‌ها علیرغم گذشت هشت سال احساس می‌کنند که این محرمیت هنوز به خوبی رعایت نشده و بنابراین نیاز، هم اکنون در حال ساخت مجلسی مجزا در ابتدای ورودی خانه‌های خود در حیاط می‌باشند تا مهمان‌های غریبه دیگر برای ورود به مجلس مجبور به عبور مسافتی در حیاط نشوند.

در مسکن جدید، همانند مسکن در روستای قبلی از اتاق‌ها استفاده چند عملکردی کرده که این موضوع خود با باور مردم به قناعت و پرهیز از اسراف می‌باشد. ساخت سرویس بهداشتی و آشپزخانه‌ای مجزا در حیاط خلوت، توجه ویژه‌ی ساکنین به پاکیزگی و طهارت و جدا کردن فضاهای ترو خشک از فضای داخلی و زیستی را نشان می‌دهد. علاوه بر این، طبق آداب و عادات گذشته خود در حیاط و فضای آزاد آشپزی می‌کردند، لذا آشپزخانه‌ی اصلی خود را به بیرون انتقال داده بودند. کروکی خانه‌های پیش و پس از زلزله نیز نشان می‌دهد که نقش باورهای مردم در سازمان‌دهی فضاها و رعایت سلسله‌مراتب بسیار پراهمیت بوده و منجر به تقسیمات تعریف شده‌ای گشته‌است (تصویر ۷).

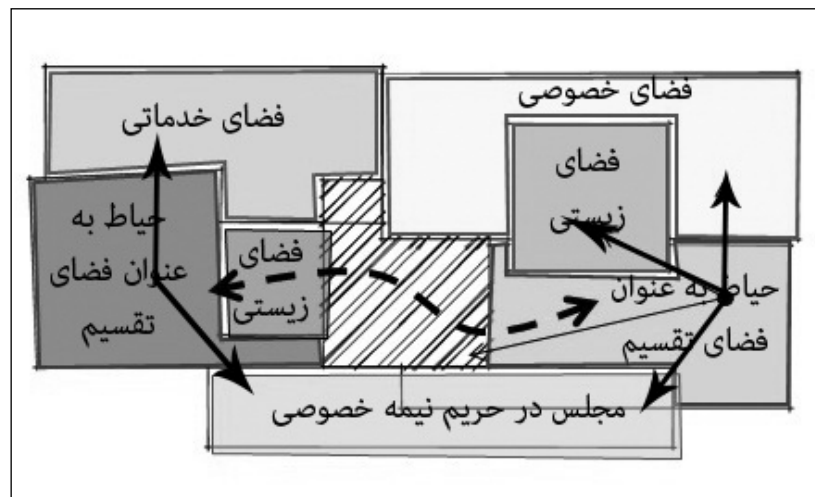
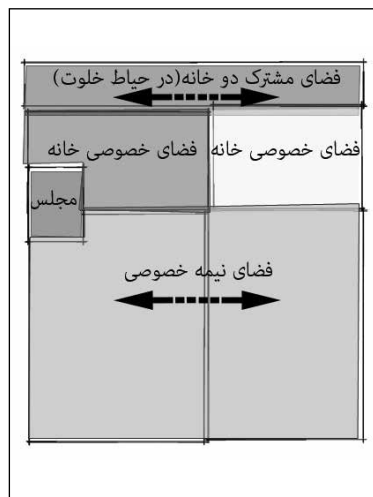
حیاط به عنوان یکی از مهم‌ترین فضاها برای ایجاد سلسله‌مراتبی که در اثر باور آنها به وجود آمده، نقش مهمی را ایفا می‌کند. در خانه‌های سنتی گذشته این حیاط‌ها بودند که در میان فضاهایی که فعالیت‌های مختلف در آنها به وقوع می‌پیوست، پیوند صحیحی را ایجاد می‌کردند و زندگی جمعی در آنها به این ترتیب ادامه داشته‌است. اما هم اکنون حیاط‌های اصلی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند و فضای گسترده‌ی بلا استفاده‌ای را ایجاد کرده‌اند و تنها فضای کوچکی در یکی از جبهه‌های عرضی بنا جهت انجام فعالیت‌های روزانه آن هم به طور مشترک میان خانواده‌هایی که زندگی هسته‌ای ندارند، باقی مانده‌است.

مسجد وجود دارد، آبادی است، نه هر مکانی که آبادی ساخته شود مسجد باید باشد، را به خوبی مشاهده می‌شد. بنابراین اولین اقدامی که مردم روستا برای شکل‌گیری سکونت‌گاه خود انجام داده‌اند، ساخت مسجد است. به عبارت دیگر، این مردم بر اساس اعتقاداتشان برای اینکه به سکونت‌گاهشان معنی بدهند ابتدا به ساخت مسجد اقدام می‌کنند و سپس بر اساس آن فضاهای سکونت‌گاهی خود را شکل داده و مفصل‌های معماری و شهرسازی را ایجاد می‌کنند.

همچنین جهت‌گیری بنا در این مناطق بر اساس جهت‌های آئینی و مذهبی می‌باشد (قبله، کوش، گاه و سهیل^{۵۲}). جهت‌گیری بناهای مسکونی نیز هم جهت با جهت‌گیری مسجد و قبله است چرا که بر اساس اعتقادات آنها احداث بنا به سمت قبله سبب خیر و برکت می‌باشد. بسیاری از باورهایی که پیش از زلزله میان مردم مورد قبول بوده و خود را در کالبد نشان می‌داد پس از زلزله نیز تأثیرات خود را بر جای گذاشته و تمایل مردم به بازگشت به زندگی پیشین محسوس است. با وجود گذشت بیش از هشت سال از آغاز بازسازی، این باورها و سنت‌های مردم بومی است که ساختمان‌ها را بر اساس نیازهایشان تغییر می‌دهد.

جمع‌بندی تحلیل داده‌ها

در واقع زندگی جمعی که ناشی از ارزش و باور ساکنین به تعاون و همکاری است، بار دیگر خود را نشان داده‌است. به عنوان نمونه، یکی از اقداماتی که انجام داده‌اند، بنا نکردن دیوارهای حیاط‌ها میان ساختمان‌ها می‌باشد که با این کار بیشتر به زندگی جمعی که باب میل آنها بوده، نزدیک شده‌اند. همچنین، برای به جا آوردن رسم صلح رحم، در میان خانه‌های خود با همسایگان‌شان در صورتی که فامیل بودند، دربی برای گذر قرار داده‌اند. موضوع محرمیت و حجاب نکته مهم دیگری برای ساکنین این روستاها می‌باشد. همانطور که در نقشه خانه پیش از زلزله در روستای قدیم ارائه شد، سلسله‌مراتب فضایی محرمیت به شدت رعایت شده بود. اما در نقشه‌های

تصویر ۷- راست به چپ، دیاگرام خانه در روستای قدیم پیش از زلزله و دیاگرام مسکن بازسازی شده در شهرک.

نتیجه

(همانند خانه‌های پیشین خود).
علیرغم رواج مشاغل گوناگون میان مردم روستای گورزین، سلسله‌مراتب فضایی که برای خود ایجاد کرده‌اند، بسیار شبیه به یکدیگر می‌باشد. این امر حاکی از آنست که در ذهن مردم روستای گورزین باورهای یکسانی وجود دارد که تأثیر عمیقی بر روی کالبد بناهایشان می‌گذارد. افزون بر آن، یکی دیگر از باورهای این مردم صله رحم می‌باشد که در خانه‌های قدیمی آنها به واسطه‌ی وجود ورودی‌ها و درهای متعدد به خانه‌های یکدیگر از جبهه‌های مختلف حیاط به خوبی دیده می‌شد. در خانه‌های جدید نیز زمین‌های مجاور هم را خویشاوندان نزدیک گرفته بودند که یا میان خانه‌های آنها دیواری وجود نداشت و یا اگر با دیوار جدا شده بودند، از طریق در یا یکدیگر در ارتباط بودند. به طور کلی می‌توان اذعان داشت با وجود اینکه چیدمان فضاها تغییر کرده‌است، اما باورها به گونه‌ای خود را در سلسله‌مراتب فضایی جای داده و فضاها را مطابق میل مردم به وجود آورده‌اند.

در خاتمه می‌توان نتیجه‌گیری نمود که در تدوین برنامه‌های بازسازی خصوصاً برای اهل تسنن یا دیگر اقلیت‌های مذهبی، ابتدا باید شناختی جامع نسبت به مردم و باورهایشان پیدا کرد سپس به بازسازی اقدام نمود. لذا توصیه می‌گردد موارد زیر جهت بهبود برنامه‌های بازسازی آتی در منطقه مد نظر قرار گیرند:

- شناخت کامل و جامع منطقه‌ی سانه‌دیده، تأثیر باور و فرهنگ مردم در فعالیت‌های روزانه و در نهایت کالبد بنا، به دست آورده شود.
- با توجه به مسئله‌های خاص فرهنگی ناشی از قومیت و مذهب، شناسایی رهبران مذهبی و سیاسی جامعه که مورد پذیرش مردم سانه‌دیده‌اند، در شناسایی جامعه و افراد بر اساس قابلیت‌هایشان بسیار موثر می‌باشد.
- در نظر گرفتن ارزش‌های هر جامعه برای هویت بخشی به بازسازی آن جامعه، با مشارکت و مسئولیت‌دهی مردم سانه‌دیده در زمان طراحی و برنامه‌ریزی با باورهای آنها بیشتر آشنا شده و برنامه‌ریزی به سود سانه‌دیدگان، جهت داده می‌شود.

نتایج حاصل از تحلیل بازسازی روستای گورزین، اهمیت و توجه ویژه به اعتقادات و آداب و رسوم اهل تسنن و لحاظ کردن آن موارد را در برنامه‌ریزی بازسازی، مورد تأکید قرار می‌دهد. به عنوان مثال مواردی مانند: محرمیت و مشرفیت، تکریم مهمان، همکاری و طهارت از دیدگاه اهل تسنن با نگاه خاصی نگریسته می‌شود. یافته‌های حاصل نشان می‌دهد که نه تنها اهالی واحدهای صرفاً اسکلتی خود را بر اساس نقشه‌های بنیاد مسکن تکمیل نمودند، بلکه تغییرات فراوانی را با توجه به اصول اعتقادی و رفتاریشان اعمال نمودند. باورهایی مانند تعاون و همکاری باعث گردید که مردم به زندگی گسترده و جمعی روی بیاورند و مجدداً در کنار یکدیگر با محدوده‌های معین و مشخصی که خود به آنها آگاهند زندگی کنند. محرمیت نکته‌ای است که همواره در این مقاله بر آن تأکید شده‌است. اهالی روستا در خانه‌های جدید خود مجدداً فضاهای خصوصی و عمومی ایجاد کرده‌اند، با این تفاوت که هر یک از این حریم‌ها دستخوش تغییرات مساحتی شده بود. به عنوان مثال، در خانه‌های قدیمی حریم خصوصی برای فعالیت‌های خانم خانه مساحتی بسیار کمتر از حیاط رو به رو نبود. در حالی که در خانه‌های جدید در شهرک به این حیاط خلوت برای انجام کارها و فعالیت‌های روزانه‌ی زنان خانه فضای بسیار کمی اختصاص یافته بود. علاوه بر این، قناعت نیز همچنان سرلوحه‌ی این مردم در زندگی است. به گونه‌ای که بنیاد مسکن برای هر عملکرد در هر خانه فضایی مجزا دیده بود اما زمانی که طراحی به دست خود ساکنین انجام شد، فضاها را مطابق میل خود تغییر دادند و در هر اتاق فعالیت‌های مختلف و چندگانه‌ای را انجام می‌دادند.

همچنین در خانه‌های روستای قدیم، فضاهای تراز خشک مجزا بوده و سعی می‌شد که با فاصله از فضای زیستی خانه قرار بگیرند. اما در خانه‌های جدید سرویس بهداشتی در داخل خانه قرار گرفته‌است که با این وجود، با انتقال آن از سرویس بهداشتی حیاط استفاده می‌شود. در مسکن بازسازی شده، مردم آشپزخانه‌ای مجزا برای خود بیرون از خانه و در حیاط خلوت ساخته بودند که فعالیت اصلی آشپزخانه در آنجا صورت می‌گرفت

پی‌نوشت‌ها

11 Chen.	1 Jigyasu.
12 Kondracki.	2 Rapoport.
13 Stratified Random Sampling.	3 Aysan.
14 Theoretical Saturation.	4 Oliver.
15 Glaser.	5 Phillips.
16 Strauss.	6 Westrik.
	7 Neuerburg.
	8 Davis.
	9 Norris.
	10 Alegrfa.
- ۱۷ نخلستان‌ها.
۱۸ پدر خانواده همراه با پسر بزرگ‌تر خود که ازدواج کرده‌است.
۱۹ تخت‌هایی جهت نشستن و گردهمایی‌های خانوادگی که به وسیله برگ درخت نخل ساخته می‌شود.

آموخته‌هایی از بازسازی پس از سوانح تجربه بازسازی روستاهای جنگ‌زده خوزستان، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی تهران.

هولستی، ال-آر (۱۳۷۳)، تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، نادر سالرزاده امیری، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی. تهران.
Aysan, Yasemin; Oliver, Paul (1987), *Housing and Culture after Earthquakes, A guide for future policy making on housing in seismic areas*, Oxford Polytechnic, London.

Chen, Hongtu; Chung, Henry; Chen, Teddy; Fang, Lin; Chen, Jian-Ping (2003), The emotional distress in a community after the terrorist attack on the World Trade Center, *Community Mental Health*, 39(2), pp157-165.

Glaser, Barney; Strauss, Anselm (1967), *the discovery of Grounded Theory: Strategies for qualitative research*, Aldine publishing, Chicago.

Jigyasu, Rohit (2013), Long-Term Cultural Impacts of Disaster Decision-Making: The Case of Post-Earthquake Reconstruction in Marathwada, India, *International Journal of Architectural Research*, 7(3), pp14-23.

Kondracki, Nancy; Wellman, Nancy; Amundson, Daniel (2002), Content analysis: Review of methods and their applications in nutrition education, *Journal of Nutrition Education and Behaviour*, 34(4), pp224-230.

Norris, Fran; Alegria, Margarita (2008), *Promoting Disaster Recovery in Ethnic-Minority Individuals and Communities, Ethno cultural Perspectives on Disaster and Trauma, Foundations, Issues, and Applications*, Editors: Marsella, A, Johnson, J, Watson, P, Gryczynski, J, Springer-Verlag, New York.

Oliver, Paul (1978), the Cultural Context of Shelter Provision, *Disaster*, 2(2-3), pp125-128.

Phillips, Brenda. D (1993), Culture diversity in disaster, sheltering, housing and long term recovery, *International Journal of Mass Emergency and Disaster*, 11(1), pp 99-110.

Rapoport, Amos (1969), *House Form and Culture*, Prentice-Hall.

Westrik, Carol; Neuerburg, Sieta (2010), The Role of Culture in Post-conflict and Post-disaster Situations, *Forum Archaeologies*, 55(5), <http://farch.net>.

۲۰ البته بر اساس سن خانم‌ها این عملکردها متفاوت است (همانطور که در حجاب آنها متفاوت است نظیر استفاده یا عدم استفاده از برقع).

۲۱ آغل یا طویله.
۲۲ البته باید این موضوع را در نظر داشت که زندگی در میان خانواده‌های این منطقه به صورت گسترده است و گاهی چندین فرزند (به خصوص فرزندان پسر) یک خانواده با آنها و در کنار یکدیگر زندگی کنند که این تقسیم‌بندی برای هر خانواده مجدداً تکرار می‌شود.

۲۳ در خانواده‌های گسترده‌ی روستایی قشم، فرزندان پسر پس از ازدواج برای مدتی در خانه‌ی پدری می‌مانند تا زمانی که خودشان بتوانند روی پای خود بایستند و مستقل شوند. در صورتی که چند پسر با هم ازدواج کنند فضای بزرگ‌تر متعلق به پسر بزرگ‌تر خواهد بود. در این میان، خانه‌ها دارای حریم‌هایی می‌باشد که نامرئی است اما در میان ساکنین وضع شده است.
۲۴ اتاق مهمان.

۲۵ جهت‌های بادهای محلی است که هریک ویژگی دارد و به آنها شخصیت و ویژگی‌هایی داده‌اند.

فهرست منابع

اداره کل حوادث و سوانح غیرمترقبه استان هرمزگان (۱۳۸۴)، گزارش مستندسازی زلزله سال ۱۳۸۴ جزیره قشم، استانداری هرمزگان.

امینیان، سعید و جانی‌پور، بهروز و سهرابی، ثریا (۱۳۹۰)، گونه‌شناسی مسکن روستایی استان هرمزگان، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.

آیسان و دیویس (۱۳۸۵)، معماری و برنامه‌ریزی بازسازی، ترجمه علیرضا فلاحی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

پوردیهیمی، شهرام (۱۳۹۰)، فرهنگ و مسکن، مجله مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۴، صص ۳-۱۸.

راپاپورت، آموس (۱۳۶۶)، منشا فرهنگی مجتمع‌های زیستی، ترجمه راضیه رضازاده، جهاد دانشگاهی دانشگاه علم و صنعت تهران.

معروفی، یحیی و یوسف‌زاده، محمدرضا (۱۳۸۸)، تحلیل محتوا در علوم انسانی، انتشارات سپهر دانش، همدان.

میری، سید حسن و شاکری‌زاده ایبانه، عباس (۱۳۹۰)، از برده تا ساریه،